

KULTŪRINIS ŽYDŲ ĮVAIZDIS LIETUVOJE IR TAUTININKŲ IDEOLOGIJA

Bernaras Ivanovas

Vytauto Didžiojo universiteto
Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedra
S. Daukanto g. 28, LT-3000 Kaunas
Tel. (8 27) 43 53 60
El. paštas: bernaras_ivanovas@fc.vdu.lt

XX amžiuje nepriklausomybę iškovojusi lietuvių tauta susidūrė su istorine tautinių mažumų nacionalinės integracijos problema. Iki 1926 m. perversmo šios problemos sprendimo strategija grįsta 1922 m. Konstitucijoje apibrėžta Lietuvos Tautos kategorija. Perversmo būdu ketvirtajame dešimtmetyje įsitvirtinę tautininkai kūrė savo strategiją. Jos taikymas smarkiai palietė gausiausią Lietuvos tautinę mažumą – žydus. Tautininkai, besivadovaudami etninio nacionalizmo bei pilietiškumo (paneigiančio Lietuvos Tautos sąvoką) sampratomis, nubrėžė kultūrinio šios mažumos tautinės tapatybės raiškos ribas. Esminis kriterijus – žydų mažumos kultūrinio lojalumo idėja. Ši mažuma buvo padalyta į savus ir svetimus, o tai ketvirtojo dešimtmečio Lietuvoje ženklino galutinį visuotinės lygybės principo atsisakymą bei komunitarinių tendencijų stiprėjimą. Šių tendencijų įsigalėjimas ir sudarė esmines kultūrinės žydų tapatybės charakteristikų motyvacijas.

Prasminiai žodžiai: žydai, nacionalizmas, tautininkai, kultūrinis lojalumas.

Įvadas

Didžiausia ir įtakingiausia tarpukario Lietuvos tautinė mažuma buvo žydai. Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo valdžioje įsitvirtinę tautininkai savo pažiūrų sistemoje juos apibrėžė gana plačiai: be Lietuvos Respublikoje gyvenusių žydų, į šią mažumą įėjo Vilniaus, Gardino kraštų žydai (tai atitiko Lietuvių Tautininkų Sąjungos programines nuostatas (L. 1925: 7)) bei žydai, kurie gyveno JAV, Palestinoje ar Rytprūsiuose. Svarbiausia jų identifikacinė charakteristika – kilimas iš Lietuvos. Dažnai buvo ieškoma politinės ir jų paramos Lietuvai vienu

ar kitu klausimu. Tačiau žydų įvaizdžiui tai turėjo nedidelės įtakos, nes esminės žydų tautinės mažumos charakteristikos buvo formuojamos ne užsienio, o vietos žydų gyvenimo aktualijų. Šių problemų susikirtimai su lietuvių tautininkų tautinių mažumų nacionalinės (pilietinė termino prasme) integracijos strategija ir buvo mažumų įvaizdžių kūrimo varomoji jėga. Kultūrinių problemų lygmeniu ši strategija rėmėsi tautininkų kultūrinio lojalumo samprata, kurios pobūdis turėjo motyvuoti ir didžiausios Lietuvos tautinės mažumos kultūrinį įvaizdį.

Šiame straipsnyje *tautinis įvaizdis* suprantamas kitaip negu etninis stereotipas, t. y. kaip

suschematinta tautinės tapatybės kultūrinių, ekonominių-socialinių, politinių pasireiškimų ideologinė projekcija, turinti tam tikrą emocinį atspalvį. Šiai projekcijai būdingas potencialus dinamizmas, aktyvinamas etnosocialinių, etnopolitinių ar etnokultūrinių veiksnių. Tautiniai įvaizdžiai išreiškia tam tikras ideologines nuostatas turinčių politinių srovių pažiūras į kitą (etninę) žmonių grupę.

Šio straipsnio *tikslas* – kritiškai analizuoti kultūrinės žydų tautinės mažumos įvaizdžių charakteristikas kaip tautininkų kultūrinio lojalumo bei pilietiškumo sampratos socialinių motyvacijų išraišką.

Pristatant šios problemos tyrinėjimus reikia konstatuoti, kad jų beveik nėra. Galėtume paminėti istoriko Z. Ivinskio apžvalginio pobūdžio straipsnį „Lietuva ir žydai istorijos šviesoje“ (Ivinskis 1980: 36–71), pasirodžiusį 1980 m., taip pat M. Biržiškos mintis, kurios daugiau telkiasi ties neigiamu žydo įvaizdžiu (Biržiška 1952: 32–39). 1998 metais išėjusioje S. Atamuko knygoje (Atamukas 1998: 116–183), skirtoje Lietuvos žydų istorijai, užsimeinama apie tarpukario situaciją, tačiau dėmesys labiau kreipiamas į lietuvių ir žydų santykius, bet ne į tautinių mažumų įvaizdžius. Prof. L. Truska yra paskelbęs keletą straipsnių, skirtų žydų problemoms Lietuvos Pirmosios Respublikos laikais (Truska 1997: 4), taip pat šiam klausimui skyrė vietos monografijoje „Antanas Smetona ir jo laikai“ (Truska 1996: 296–305). Reikia pasakyti, kad beveik visi minėti autoriai apsiriboja faktų registravimu, todėl jų darbai neturi kiek gilesnio teorinio pamato.

Siekiant straipsnyje užsibrėžto tikslo pasiremta sociologų taikomu *lyginamuoju analitiniu metodu*. Taip pat pasitelktas spaudos analizei plačiai taikomas *turinio analizės metodas*

(Berelson 1967; Richard 1995; Gottschalk 1995; Smith 1992), be kurio labai sunku analizuoti faktografinę gausa pasižyminčius mokslinius šaltinius. Šis metodas padeda sutraukti šaltinio teksto turinį iki dydžio, kuris reprezentuotų tik jo esmę, o tai šio straipsnio objekto požiūriu yra labai svarbu.

Etninio nacionalizmo, tautinės tapatybės ir pilietiškumo sampratos problema

Siekdami tautinės žydų mažumos visapusiškos kultūrinio įvaizdžio motyvacijos analizės, turime pristatyti teorinį aspektą, t. y. etninio nacionalizmo, tautinės tapatybės ir pilietiškumo sampratos santykio problemą. Šios problemos išraišką tautinių sąjūdžių metu įkūnydavo įvairios nacionalizmo koncepcijos, kurių pobūdis (nuo kraštutinių iki nuosaikių jo formų) savo ruožtu priklausė nuo tautinės tapatybės pobūdžio ir jos raiškos suvokimo. Šis suvokimas brėžė nacionalinės (pilietine termino prasme) mažumų integracijos problemos sprendimo strategijos gaires, t. y. pilietiškumo sampratas įvairių politinių srovių ideologijose. Dabar iškelkime klausimą: kaip ši strategija siejasi su tautinėmis mažumomis ir jų įvaizdžiu? Atsakdami į šį klausimą turime nurodyti, jog būtent tautinės mažumos nacionalizmo idėjos šalininkams visada atrodė *svetimos* ir net *pavojingos*, todėl titulinės nacijos tautinės tapatybės plėtros užtikrinimo strategija žengė koją kojon su tautinių mažumų nacionalinės integracijos strategija. Ji suponuodavo atitinkamą tautinių mažumų lojalumo koncepciją, kartu ir jų tautinės tapatybės projekcijos segmentų įvaizdį ideologinės propagandos plotmėje. Šio proceso raidoje galėjo būti keliamos ne tik nei-

giamos tautinių mažumų charakteristikos, bet ir tos, kurios nacionalistams atrodė patrauklios ir naudingos titulinės nacijos identiteto plėtos požiūriu. Šia prasme įvairios politinės-ideologinės srovės ėjo savo keliu, kuris priklausė nuo to, kaip suprantama tautinės tapatybės *elementų prigimtis*. Būtent šios prigimties sampratos suponavo tuos tautinių mažumų įvaizdžių skirtumus įvairių politinių-ideologinių srovių pažiūrų sistemose. Kokias šios prigimties sampratas ar požiūrius į ją galėtume išskirti? Reikšmingiausi yra trys: 1) *evoliucinis-transformacinis (dar vadinamas istorinio determinizmo vardu)*; 2) *konstruktyvistinis-modernistinis* ir 3) *premordialistinis*. Pirmuoju požiūriu tautinė tapatybė suvokiama kaip evolucionuojanti laiko atžvilgiu, veikiant įvairiems išorės ir vidaus veiksniams. Antrojo požiūrio šalininkai akcentuoja elito reikšmę kuriant tautinį įvaizdį nacionalinių sąjūdžių metu. Kitaip tariant, manoma, jog tautinės tapatybės elementai yra modernūs ar net elitų išradimo padarinys (tautinė tapatybė kaip laikinas rūbas). Trečiojo požiūrio apologetai tvirtina, jog tautinės tapatybės elementai yra tam tikra duotybė, kurios niekas (nei istorija, nei besikeičianti kultūrinė aplinka) negali pakeisti ir kurios žmogus niekaip negali atsikratyti. Du pirmieji požiūriai sulaukė įvairių mokslininkų palaikymo, plačiai atsispindėjusio mokslinėje nacionalizmo problemai skirtoje literatūroje. Tuo tarpu premordializmo šalininkai tautiškumą suvokia kaip nekintančią, nuo asmens nepriklausančią duotybę. Kiekviena iš trijų tautinės tapatybės segmentų prigimties sampratų lėmė nacionalinių judėjimų pobūdį bei pilietiškumo suvokimą. Pilietiškumo sampratos paprastai yra dvi: samprata, pagrįsta *pilietiniu*, arba samprata, pagrįsta *etniniu* nacionalizmu. Lietuvių tautininkams bū-

dingas etnis nacionalizmas lėmė diferencijuotą pilietiškumo, o kartu ir nacionalinės mažumų integracijos suvokimą, kuris paneigė pilietinį nacionalizmą bei Lietuvos Tautos kategoriją (1922 m. konstitucija), kai pilietinės teisės garantuojamos nepriklausomai nuo tautybės.

Toliau kultūrinio žydų įvaizdžio pavyzdžių analizuosime tai, kokios tautinės tapatybės projekcijos segmentų prigimties sampratos dominavo lietuvių tautininkų ideologijoje ir kaip joje sukurta kultūrinio lojalumo koncepcija socialiai motyvavo bei etiškai legitimavo žydų mažumos nacionalinės integracijos strategiją.

Žydų visuomenės segmentacija

Nacionalinė tautinių mažumų integracija buvo viena svarbiausių istorinių nepriklausomos Lietuvos problemų. Ketvirtajame dešimtmetyje būdami valdančiąja politine ideologine srove, tautininkai sukūrė savo šios problemos strategiją, ypatingą dėmesį skirdami kultūrinei sferai. Tautininkų ideologai kultūros atžvilgiu išskyrė keltą žydų tautinės tapatybės motyvuotą segmentų. Šių segmentų išskyrimo rezultatas – žydų padalijimas į savus – tuos, kurie, anot tautininkų ideologinių nuostatų, yra lojalūs ir todėl gali būti apimti nacionalinės integracijos proceso, bei svetimus – tuos, kurie yra nelojalūs, t. y. kultūriškai svetimi bei kenksmingi lietuvių tautiškumo požiūriu, todėl turi būti ne integruoti, bet socialiai eksfiltruoti. Tautinės mažumos įvaizdžio kūrimas šiuo atveju buvo minėtos strategijos įgyvendinimo priemonė.

Kad galėtume objektyviai įvertinti tautininkų įvykdytą žydų tautinės mažumos segmentaciją, pirma atkreipsime dėmesį į tai, kokie nepriklausomos Lietuvos žydų visuomenės segmentai išskiriami tyrinėtojų (L. S. Dowido-

wicz, L. Baeck). Pirmiausia minėtina Lietuvos žydų grupė – *sionistai*, kurių frakcijos buvo gana plataus ideologinio spektro (nuo kairiųjų iki kraštutinių dešiniųjų sionistų). *Kairieji* ir *liberalūs* žydai sudarė kitas dvi gana plačias, integruotis linkusių Lietuvos žydų grupes (tarp jų buvo ir komunistų, kurių išskyrimas į atskirą grupę Vakarų tyrinėtojų vadinamas neko-**rektiška**). Kita gana svarbi S. Atamuko pamiršta žydų grupė buvo *religingi žyda ortodoksai*, kurie paskyrė savo gyvenimą religinių tekstų studijoms (Baeck 1953: 1–8). Tyrinėtojų nurodoma stipri ir pasaulyje įtakinga *hasidų* grupė Lietuvoje **praktiškai nesireiškė**, nes dar Vilniaus Gaonas draudė jiems kurtis (Dawidowich 1961: 93).

Tautininkai, formuodami savo pažiūrą į žydus, vadovavosi etninio nacionalizmo ideologijos, politinės-socialinės situacijos bei pilietiško sampratos padiktuotais kriterijais ir mažai kreipė dėmesio į tai, kaip save identifikavo patys žydai (Žuvėdra 1934: 3–4). Jiems buvo svarbiausia išskirti tuos žydus, kurie pagal minėtus kriterijus kultūriškai buvo patikimi, ir tuos, kurie buvo nepatikimi. Remiantis šiuo požiūriu buvo identifikuojamos tokios Lietuvos žydų visuomenės grupės. Prie lojalių žydų buvo priskiriamos į tautinį susipratimą linkusių įvairių žydų *sionistų* grupės. Juos papildė religingieji žydai *ortodoksai*. Tai daugiausia buvo rabinai, religinių žydų seminarijų – ješibotų studentai ir jų mokytojai. Jie taip pat laikyti kultūriškai lojaliais, tautiškai susipratusiais žydais. Nuo sionistų religinguosius skyrė tik šiek tiek kitaip tautininkų apibūdinama jų vertybinė orientacija. Prie nelojalių žydų buvo priskirti *kosmopolitai sionistai*, kurių tautininkai negalėjo suprasti. Nelojaliausieji buvo savo tautiš-

kumą ir idealizmą paneigę, į materializmą linkę komunistai bei pernelyg į įvairias kultūrinės, ekonominės, politinės Lietuvos institucijas integruoti *liberalūs žydai*. Pastarasis žydų tautinės tapatybės segmentas tautininkams atrodė problemiškausias nacionalinės mažumų integracijos aspektas, nes jis visiškai neatitiko šios integracijos strategijos kriterijų.

Sionistai: Lietuva ir modernios žydų kultūros misija

Ketvirtajame dešimtmetyje tautininkų publikuotose tekstuose plačiai kalbėta apie Lietuvos sionistus ir ypač apie jų laimėjimus užsienyje. Sionistų laimėjimai suprantami ne tik kaip Lietuvos žydų, bet ir kaip lietuvių tautos nuopelnas, nes, kaip rašė tautininkai, būtent lietuvių tautos tolerancijos dėka žydai sionistai Lietuvoje laisvai susitinka su savo lyderiais, kurie, vyriausybei leidus, skaito jiems ideologines paskaitas apie sionizmą, organizuoja įvairius renginius ir taip vis labiau tautiškai susipranta (Zilberis 1935: 3). Dalies nuopelnų priskyrimas lietuvių tautai motyvuotas jos pačios tautinės tapatybės formavimo požiūriu. Valdžios ideologai ne kartą nurodė, kad lietuvių tautiško raida vyko ir vyksta (su nedidele pertrauka, kai valdžioje buvo kairieji) reikiama linkme, o tai teigiamai atsiliepia ir Lietuvos žydų tautinei tapatybei. Šiam klausimui skirtoje medžiagoje buvo pabrėžiama, jog visi Lietuvoje gimę žydai yra *Lietuvos žydai*. Ir nesvarbu, kur gyvena, – jie yra Lietuvos valstybės interesų ir globos zonoje. B. Zilberis „Lietuvos Aide“ nurodė ir kitas Lietuvos žydų tautinio susipratimo priežastis, kurios jau sietinos ne tiek su lietuvių tautos tolerancija lojaliems žydams, kiek su istorine pačių Lietuvos žydų tradicija. Pabrėž-

damas geras Lietuvos kultūrinės bei politinės sąlygas, Zilberis akcentuoja, kad nuo seno gausu hebrajų kalbos mokyklų, gimnazijų, mokytojų seminarijų, žymiausių pasaulyje aukštųjų Talmudo mokyklų, kurios klesti ir tautininkų valdomoje Lietuvoje. Jis nurodo, jog po Palestinos Lietuva yra toji šalis, kurioje hebrajų kalba ir kultūra pasiekusi didžiausių laimėjimų. Zilberio manymu, tai laiduoja, jog Lietuvos žydai Palestinoje lengvai *klimatizuojasi*, nes naujas jų gyvenimas yra tik tąsa senojo – Lietuvoje (Zilberis 1932 b: 4).

Žydo sionisto idėja prieškario Lietuvoje buvo tapusi integralia pačių tautininkų tautinės lietuvių tapatybės apsaugojimo ir tolesnio klestėjimo užtikrinimo sampratos dalimi, turėjusia iškelti ne tik pačių žydų charakterio teigiamus aspektus, bet ir lietuvių tautinio susipratimo gaires. Buvo teigiama, jog žydai iš Lietuvos išvyksta dėl objektyvių priežasčių, nes čia jiems paprasčiausiai nėra galimybių toliau plėtoti savo tautinio tapatumo. Kitaip tariant, tautiškai susipratę žydai išvyksta, nes jiems reikia atlikti modernios (sionistinės) žydų kultūros atgaivinimo misiją kituose, mažiau pažangiuose kraštuose. Jeigu tikėsime tyrinėtoju Š. Liekiu (Liekiš 1999: 10–14), patiems tautininkams naudinga žydų emigracijos procesu jie siekė susikurti ne tik lietuvių, bet ir žydų dvasinių (sionistinių) vertybių puoselėtojos, antimaterialistės aureolę. Tokia, anot pačių tautininkų, nacionalistinė-idealistine pozicija turėjo padėti žūtbūtinėje pasaulio tautų kovoje su materializmu – komunizmu, kuris naikina geriausias žmogaus dvasios ypatybes, skiepija neapykantą tautiškumui, t. y. kosmopolitizmą, skatina klasių kovą (K. 1936: 4). Gana simboliškas Zilberio apgailėstavimas dėl neteisingai sionizmo idėjas suprantančių ir todėl prarandančių savo tapaty-

bę Lietuvos žydų Biro-Bidžane. Ten esą 450 Lietuvos žydų yra bolševikų įkalinti ir atkirsti nuo savo kultūros centrų. Pažymima, jog „žydai sionistai Biro-Bidžano kolonizacijoj mato didžiausią žydų tautai nelaimę“ (Zilberis 1932 a: 4).

Galime konstatuoti, jog pozityvus tautininkų požiūris į žydus sionistus buvo motyvuotas noro skatinti žydų emigraciją į Palestiną, siekiant eksfiltruoti juos iš Lietuvos. Tai, jog tokie norai tautininkų atstovų buvo puoselėjami, nurodo ne tik Š. Liekis, bet ir L. Truska, pateikdamas tautininkų Šiaulių apskrities 1940 m. kovą vykusios konferencijos rezoliuciją. Joje buvo siūloma keliuose Lietuvos valsčiuose įkurti žydų getus, be to, atimti iš jų ir balsavimo teisę (Truska 1996: 301). Toks siūlymas nesulaukė tautininkų vadovybės pritarimo, todėl negali būti sietinas su oficialia ideologine valdžios pozicija. Tačiau nuosaikesnių veiksmų būta, pavyzdžiui, skatinta žydų emigracija į Palestiną ar į kitus pasaulio kraštus. Šie veiksniai buvo inspiruojami būtent oficialios valdžios pozicijos, kurios reiškėjais neretai tapdavo žydų tautybės rašytojai ir publicistai, kūrę teigiamą Lietuvos žydų identiteto sionistinio segmento įvaizdį.

Religingieji žydai: Lietuva kaip pasaulio religingųjų žydų studijų centras

Rašydami apie religinguosius žydus, tautininkai šių žydų bei jų įstaigų įvaizdį kūrė daugiau netiesiogiai, t. y. pateikdami Lietuvą kaip viso pasaulio religingųjų žydų traukos centrą. Šis įvaizdis buvo motyvuotas ne žydų eksfiltravimo, bet kitos – saviizoliacijos – idėjos, kuri tautininkams atrodė gana patraukli. Tokia propagandinių veiksmų kryptis buvo pasirinkta ne tik siekiant kurti palankias sąlygas lietuvių tautiš-

kumo plėtrai, bet ir kito svarbaus ideologinio tikslo – formuoti Lietuvos kaip žydų dvasinių vertybių puoselėtojos, taip pat ir tam sudarančios sąlygas krašto valdžios įvaizdį. Siekti šio tikslo padėjo ir dažnai nurodomas to paties Zilberio faktas, jog būtent Lietuvoje yra geriausios sąlygos religingųjų žydų kultūriniam gyvenimui, nes tik čia, į Lietuvos religines žydų įstaigas – ješibotus, plūste plūsta užsienio žydai mokytis tikybos dalykų (Zilberis 1932 c: 4).

Galime teigti, jog tautininkų pastangos pateikti Lietuvą kaip religingiems žydams sukurtą oazę antisemitinėje Europoje pirmiausia yra nulemtos noro išskelti lietuvių tautinio susipratimo privalumus ir pabrėžti pačių tautininkų tautinių mažumų istorinės integralumo problemos sprendimo strategijos optimalumą. Valdžios ideologų požiūriu, lietuvių dėka žydai Lietuvoje yra religingi, ramūs, išmintingi, šelpia neturtinguosius, gerai sugyvena tarpusavyje, padeda savo tautiečiams užsienyje. Šie ideologiškai motyvuotu idealizmu dvelkiantys pasažai taip pat turėjo pademonstruoti ne tik žydų kultūrinio lojalumo užtikrinimo svarbą, bet ir pačių tautininkų dažnai deklaruojamą siekį remtis katalikiškos etikos pagrindais. Tačiau būtų naivu nepripažinti, jog bene svarbiausia tokio tautininkų požiūrio į religinguosius žydus priežastis ta, jog ši grupė buvo uždara. Ji nesikišo į Lietuvos socialinį ir kultūrinį gyvenimą, t. y. buvo lojali, ir apsiribojo tik religinėmis studijomis. Tai iš esmės ir lėmė požiūrį į religiją vertinančius žydus. Reikšmingas ideologine prasme faktas, kad tautininkų autoriai polemizuoja net su vokiečių nacionalsocialistais ir gina žydus teigdami, jog galbūt jokia kita tauta nėra tiek daug kentėjusi dėl savo tautybės ir tikėjimo. Dėl to žydai gerbią ne turtingiausius (tai teigė naciai), bet mokyčiausius, išmintingiau-

sius savo bendruomenės narius (V. 1932: 4). Su tokia nuomone iš tiesų reikia sutikti turint omeny tą pagarbą, kurią žydų bendruomenė reiškė savo iškiliesiems rabinams.

Kosmopolitai

Prabilę apie sionistams priskiriamą lojalumą, norėtume atkreipti dėmesį ir į juo mažiau pasižymėjusius sionistus kosmopolitus. Šie, tautininkų vertinimais, menkai lojalūs žydai būdavo pavadinami *svetimais*, nes, anot Zilberio, „jie savo ypatingomis Lietuvos žydų charakteriui keistomis ypatybėmis jokia būdu negali būti artimi Lietuvai“ (Zilberis 1933: 2). Taip atsitiko su „Salos“ („Vispe“) žydų rašytojų jidišistų grupe. Jie buvo kilę iš Ukrainos, leido to paties pavadinimo almanachą (red. Zigmanas). Jame skelbtos visų lygybės, brolybės, laisvės ir žmonijos išvadavimo idėjos. Šios grupės šūkio „Vyrai, pajudinkime žemę“ (tautininkų jaunimas propagavo kitą šūkį: „Vyrai, pajudinkime Lietuvą“ (V. 1934: 405)) kosmopolitizmas negalėjo imponuoti etninio nacionalizmo idėjas puoselėjusiai valdžiai. Tai sukėlė ir atitinkamą reakciją pozicijos spaudoje. Ši reakcija parodė, jog objektyviai svarbi žydų tautinės tapatybės savybė – kosmopolitizmas to meto Lietuvoje sulaukė atkirčio, nes pati kosmopolitizmo idėja prieštaravo tautininkų pripažintam Lietuvos žydų identiteto supratimui: esą gali būti toleruojami ir puoselėjami tik tie kultūriniai tautos bruožai, kurie suformuoti gyvenamo krašto pamatinių veiksmių. Tačiau šiai iš Ukrainos kilusiai rašytojų grupei priskirti kosmopolitizmą nėra pagrindo, nes tiek Zigmanas, tiek kiti „Salos“ atstovai rūpinosi tautiniu žydų susipratimu, puoselėjo jidišinę aškenazių kultūrą, kurios ribos peržengė Lietuvos teritoriją. O skirtumas tarp Lietuvos žydų ir žydų, kilu-

sių iš Ukrainos teritorijos, tik tas, kad pirmieji priskirtini prie šiaurės rytų jidišistų, o antrieji – prie pietryčių tradicijos. (Skiriamoji linija apytiksliai ėjo per Slonimą, Baranovičius, Niešviečą, Bobruiską.) Europos žydų aškenazių tautinės tapatybės prasme tam tikro skirtumo buvo. Tačiau kosmopolitinio sionizmo atžvilgiu tiek Lietuvos, tiek Ukrainos žydai buvo nusistatę vienodai. Tautininkai, pristatydami kosmopolitinės sionistinės pasaulėžiūros iš Ukrainos kilusius žydus, orientavosi į siaurą regioninį, etninį tautinės tapatybės prigimties supratimą, kuris griežtai apriboja etniniame regione gyvenančių žydų tautinės tapatybės plėtros galimybes. Toks požiūris nebuvo išskirtinis, nes artima nuostata buvo ir kaimyninėje Lenkijoje (*Żyd polskiego pochodzenia*. Modras 1994: 39).

Komunistai

Aptarę dalinio tautininkų palankumo sulaukusią Lietuvos sionistų bei religingųjų žydų kultūrinėje plotmėje išskiriamų grupių įvaizdžio segmentus, pakalbėsime ir apie kitas Lietuvos žydų įvaizdžio sampratas, kuriose dominuoja jau neigiamos charakteristikos. Pirmą atkreipkime dėmesį į mažesnę tautininkų dėmesį pelniusius žydus komunistus. Atrodytų, jog komunistų problema sunkiai įsikomponuoja į kultūros klausimo plotmę, tačiau turint omeny tautininkų autorių (pvz., Alanto) dažnai pateikiamą kultūros, kaip visų pirma socialinės gerovės, kėlimą viskas tarsi atsistoja į savo vietas. Tautininkų spaudoje daugiausia būdavo aprašomi ne tiek patys žydai komunistai, kiek kriminalinės policijos reidai prieš juos. Pažymima, kad lietuviai prie komunistų neprisideda ir kad komunizmas yra reiškinys, daugiausia susijęs su žydais, orientuotais į Rusijos

kultūrą. Komunistų tikslas – ištraukti Lietuvą iš bolševikų nekenčiamo Vakarų kultūrinio lobby (B. 1933: 3). Cituojamos žydų komunistų instrukcijos, kuriose rašoma, kad *iki šiol partijos eilėse buvo daugiausia nelietuviai ir siūloma su tuo nenormalumu kovoti ir stengtis pritraukti į partiją daugiau lietuviško elemento* (Ma. 1932: 6). Rastų instrukcijų įvertinimuose nurodomas jų destruktinis turinys, nukreiptas prieš tautininkų puoselėtas svarbiausias idealistines lietuvių tautinės tapatybės vertybes. Žydai komunistai čia pateikiami kaip idealizmą ir dvasingumą neigiančio materializmo skleidėjai, kuriuos kartu su komunistinei propagandai pasidavusiais lietuviais reikia kuo griežčiau nubausti. Žydai savo spaudoje bandė reaguoti į šiuos kaltinimus, tačiau tai išprovokavo jau visiškai subjektyvius kai kurių tautininkų autorių vertinimus. Antai Dr. Germanas nurodo, kad žydai be reikalo pyksta už tai, kad juos vadina komunistais, nes žydiškumas ir komunizmas yra labai artimi dalykai, kadangi Lietuvos komunistų vadovybė je net 90 proc. žydų (Dr. Germanas 1939: 3).

Ganėtinai paradoksalu, tačiau žydai komunistai tautininkams, matyt, labai rimtų problemų nekėlė, o ir juos identifikuoti bei su jais kovoti buvo palygti nesunku. Greičiausiai dėl šios priežasties tautininkai jiems skyrė nedaug dėmesio. Tačiau galime pagrįstai teigti, jog neigiamose žydams komunistams skirtose tautininkų propagandoje išryškėjo gana neigiama idėjinė tendencija vos ne visus žydus sieti su komunistais. Taigi komunistai buvo tapatinami su žydais. Į *negausius* lietuvius komunistus buvo žvelgiama atlaidžiau, nes jie esą Trečiojo Internacionalo sprendimus vykdančių žydų komunistų *sąmokslu aukos*.

Liberalūs žydai

Rusų kalbos vartojimas kaip moralinės krizės paskata. Mažiau religingi ir vienokia ar kito-
kia forma į Lietuvos visuomenės integraciją
pretendavę liberalūs žydai tautininkams kėlė
didžiausių problemų. Kaip teisingai nurodo Le-
vinas, jie nesilaikė svarbiausio valdžios nu-
statyto *lojalumo principo* (Levin 1989: 172),
nes kėsinosi į tautininkų jiems skirto sociali-
nio sektoriaus riboženklis. Visų pirma ket-
virtasis dešimtmetis buvo paženklintas dau-
giausia liberalių žydų išstūmimo iš socialinio
Lietuvos gyvenimo ir tolesnio lietuvių tauti-
nės tapatybės stiprinimo pastangų. Spauda
skaičiavo, kiek veikia žydų studentų organi-
zacijų, kiek žydų dirba ar studijuoja vienoje
ar kitoje lietuvių tautine tapatybei įtvirtinti rei-
kalingoje srityje.

Siekdami ideologiškai motyvuoto tautos ir
valstybės *totaliteto* principo įtvirtinimo, tauti-
ninkai ėmėsi apeliacijų, galėjusių neigiamai trak-
tuoti tuos liberaliuosius žydus, kurie siekia bū-
ti Lietuvos visuomenės dalimi, t. y. žydus,
keliančius vidinės kolonizacijos pavojų (Ž.
1933: 7). Jų tautinės tapatybės įvaizdį daugiau-
sia sudarė neigiami elementai. Žydo komunis-
to segmentas čia reiškėsi ribotai, nes jis nebū-
tų davęs daug naudos. Mat komunistas esąs
akivaizdus, neužsimaskavęs, siekias griauti pa-
čius socialinės sistemos pagrindus *priešas* (jis
nesiekia integruotis), o tai niekaip neatitiko tau-
tininkų intereso – lietuvininti politinius, ekono-
minius bei kultūrinius lietuvių valstybės insti-
tutus, stumiant iš jų jau iš dalies integruotus
žydus. Todėl svarbiausias neigiamą kultūrinį
liberalaus žydo įvaizdį formavęs elementas bu-
vo tas, kad žydai vartojo rusų kalbą. Dėl to
dažniausiai buvo priekaištaujama prekybinin-
kams. Prieš svetimą kalbą, anot tautininkų au-

torių, tik kaimo žmonės, t. y. *tikrieji lietuvių
tautiškumo subjektai*, atsilaiiko, nes anksčiau
nepatyrė didesnės svetimos kultūros įtakos
(Km. 1932: 5). Prekybininkai nebuvo vienin-
telė socialinė grupė, patekusi į šios problemos
lauką. Žydų vartojama rusų kalba buvo tapati-
nama su tik žydams, ypač laisvų profesijų, pa-
vyzdžiui, gydytojams, būdinga arogancija (J.
1936: 2). Apibendrinę keletą tautininkų patei-
kiamų buitinių faktų apie žydų vartotą rusų kal-
bą, galime teigti, jog žydams prikišamas lietu-
vių kalbos nemokėjimas buvo suvokiamas kaip
kenkiantis ne tiek fizinei, kiek tautinei lietuvių
sveikatai bei kultūrai, nes taip primenami caro
laikai, kai lietuvių kultūra buvo visaip gniuždo-
ma (M. 1931: 5). A. Kupstas teigė, jog žydų
vartojamą rusų kalbą galima įveikti stipresniu
lietuviškojo gaivalo išigalėjimas, t. y. plates-
niu lietuviškos kultūros puoselėjimo darbu, o
ne kova su tautinėmis mažumomis. Kita ver-
tus, jis teigė, jog vartodami rusų kalbą žydai
peržengė svarbią *lojalumo lietuvių tautai* ribą
(Kupstas 1936: 6). Šią pažiūrą motyvavo pats
tautininkų vadas A. Smetona. Dar 1917 metų
„Lietuvos Aide“ (Nr. 12) jis nepritarė, kad žy-
dai vartotų rusų kalbą. Jo manymu, žydai tar-
pusavyje turėtų kalbėti gimtąja (hebrajų ar ji-
diš), o viešai – lietuvių kalba (Smetona 1990:
103–106).

Tautiško nelojalumo problemos ištakos glūdi
pačių tautininkų tautinės sąmonės ir jos stipri-
nimo ideologinėje koncepcijoje, ne kartą Sme-
tonos pavadintoje tautišku pagrindų valdžios
sudarymu (Merkelis, 1937: 31). Ši koncepcija
ir buvo neigiamo rusakalbių žydų įvaizdžio
priežastis, nes perdėm platus rusų kalbos var-
tojimas besiformuojančios lietuvių tautinės ta-
patybės kontekste turėjo stiprų neigiamą at-
spalvį. Šis klausimas siejosi su aukštesne rusų

kultūra, kurios tam tikros aspiracijos iš tiesų galėjo blogai veikti įvairius lietuvių tautos socialinius sluoksnius. Vadinasi, tautininkų pastangas riboti rusų kalbos vartojimą galima vertinti gana palankiai. Tačiau, kaip pažymi Gilbertas, tokios koncepcijos taikymas gali turėti ir neigiamų padarinių, nes ji motyvuoja paskatą vis labiau riboti etniniu ir ypač etiniu požiūriu *svetimų*, t. y. pažeidžiančių savo socialinio sektoriaus tautinėje valstybėje ribas, žydų teises (Gilbert 2000: 20).

Žydai ir lietuviškos kultūros klausimas. Žydams prikišamas rusų kalbos vartojimas spaudoje buvo siejamas ir su svarbesniais ideologiniais klausimais: senojo elito ir naujojo, labiau tautiškai orientuoto ir mažiau Rusijos imperijos laikų įtaką patyrusio elito konfliktu bei jo poveikiu lietuvių tautinės kultūros raidai. Šio naujojo elito atstovas V. Alantas žydų orientacijos į rusų kultūrą problemą kaip tik ir siejo su jaunosios ir senosios lietuvių kartos konfliktu. Nurodoma, jog naujas, tvirtas tautinės tapatybės nuostatas turintis elitas yra prieš lietuvių tapatybę žlugdžiusios rusų kultūros apraiškas (Alantas 1932: 5). Nagrinėdamas konflikto problemą, tautininkų autorius prabyla apie *nelojalių, į Rusiją orientuotų žydų* demoralizuojantį poveikį, kuriam labiausiai pasiduoda būtent senoji lietuvių aristokratija, linkusi toleruoti šiuos nelojalius svetimtaučius. Susiduriama tarsi su dviem mažumų lojalumo sampratomis. Vieną jų reprezentuoja naujoji lietuvių karta, t. y. jaunesni lietuvių tautininkai. Jie siekia gana griežtai atriboti lietuvius nuo Rusijos kultūros apraiškas skleidžiančių kitataučių ir suvokia jas kaip reikšmingą lietuvių tautos egzistencijai veiksnį. Žydo kultūrinio neloyalumo esmė paaiškinama jo nutautėjimu, t. y. lojalus žydas esąs tautiškai susipratęs, o nelojalus –

nesusipratęs, turintis rimtų tautinės tapatybės problemų. Dėl šios priežasties jis negali suvokti ne tik savo, bet ir lietuvių tautinės tapatybės plėtos poreikių. O antrąją lojalumo sampratą, anot tautininkų, tarsi sudaro nuosaikesnis požiūris (dėl jo Alantas priekaištavo, pvz., prof. Pakštui), perdėm toleruojantis svetimos lietuviams kultūros apraiškas net valstybinėse institucijose. Antrąją lojalumo koncepciją, anot Alanto, išpažįsta *blogi lietuviai*, nes rusų kalbos vartojimas *geram lietuviui* yra priminimas tų laikų, kai jis gynė savo kalbos teises (Alantas 1932: 5). Formulodamas savosios mažumų lojalumo koncepcijos *tikslą*, Alantas nurodo, kad jo esmė yra tautiškai susipratusių lietuvių siekis valdyti savo kraštą, kurio kultūrinės, ekonominės bei politinės institucijos deramai juos reprezentuotų, t. y. jose nebūtų į Rusijos ar Azijos civilizaciją orientuotų žydų bei pernelyg juos toleruojančių lietuvių (Alantas 1932: 5).

Rusų kultūros įtakai pasidavusių žydų *skiepijama nepagarba* savo gimtajai kalbai tautininkų autoriams atrodo pavojinga dvejopai. Pirma, šie žydai, bendraudami su lietuviais, verčia juos vartoti svetimą kalbą. Antra, jie, tarpusavyje bendraudami ne gimtąja, bet rusų kalba, neigia tautininkų tvirtinimą, jog kalba yra tautinės tapatybės įgimtus segmentus siejanti jungtis, be kurios tautiškai visavertis individas negali egzistuoti. Šios antrosios, premordialistinės, pažiūros šalininkai tvirtina, jog kalba labiau negu kraujas yra tautinės prigimties dalis, kurios negalima atsisakyti, nes atsisakymas reikštų nusikaltimą prigimčiai. Pastarąjį nusikaltimą, kaip žinoma, tautininkai prikišdavo Lietuvos lenkų ir vokiečių mažumai, tvirtindami, jog jie yra ne vokiečiai ar lenkai, bet nutautėję lietuviai. Viena svarbesnių jų „atitautinimo“

priemonių ir buvo lietuvių kalbos vartojimo primetimas. Taigi net ir šio tautininkams ypač svarbaus „atitautinimo“ vajaus požiūriu, rusų kultūros įtakai pasidavę žydai atrodė gana kenksmingi, nes savo pavyzdžiu neigė valdžios tautinės tapatybės sampratą ir tautinių mažumų nacionalinės integracijos strategijos įgyvendinimo pobūdį apskritai.

Išvados

Kurdami žydų nacionalinės integracijos strategiją, tautininkai rėmėsi etniniu nacionalizmu motyvuotu kultūrinio lojalumo principu, pateikdami ne vieną, bet kelis Lietuvos žydų kultūrinius įvaizdžius, kuriuos taip pat sudarė keletas aspektų. Pirmajam būdingos teigiamos sionistų ir religingųjų žydų charakteristikos: tautinis susipratimas, patikimumas, teisingumas, naudingumas lietuvių tautiškumui bei jį reprezentuojančiai tautininkų valdžiai. Tai savo kraujo Palestinoje negailintis žydas sionistas, tapęs moderniu (tautine prasme) žmogumi palankioje Lietuvos terpėje. Iš jo, kaip nurodė V. Alantas, galima pasimokyti tautinio susipratimo patiemis lietuviams. Šis žydų tautinės tapatybės pokyčius tarsi pripažinęs požiūris iš pirmo žvilgsnio artimas evoliuciniam-transformaciniam tautinės tapatybės formavimosi modeliui. Tačiau turint omenyje tautininkų prigimtinio tautiškumo sampratos socialines motyvacijas, pagrįstas ne kraujo grynumo išsaugojimo, bet tautinės kalbos puoselėjimo svarba, reikia pasakyti, kad pažiūra į žydų tautinę tapatybę bu-

vo sankcionuota būtent premordialistinio požiūrio. Evoliucinės-transformacinės pažiūros bruožų galime aptikti nebent tautininkų polinkyje į *solipsizmą* (J. Berklis), kai istorinio determinanto funkcija priskiriama lietuvių tautai.

Antrasis, neigiamas kultūriškai nelojalaus žydo įvaizdžio aspektas buvo persmelktas tos pačios premordialistinės pažiūros bei jos pagrindu sukurtos tautinių mažumų kultūrinio lojalumo idėjos. Dėl tokios pažiūros išryškėjo neigiamas savo tautiškumą pamynusio materialisto komunisto, taip pat aukštesnės rusų kultūros įtakai pasidavusio liberalaus žydo paveikslas. Pastarąjį sudarė vien kultūrinės žalos elementai. Nelojalus, tautinės ideologijos požiūriu žalingų savybių turintis žydas savo kultūriniu įsikišimu *kenkia* tautininkų vadovaujama lietuvių kuriamai aukštai nacionalinei kultūrai ir buičiai. Kova su šiais žydais tampa kova prieš liberalizmą, bet už neoplatonišką organinės lietuvių visuomenės modelį. Taigi ketvirtojo dešimtmečio kultūrinėje sferoje besireiškęs ne *piliietinis*, bet, kaip rašo K. W. Deuschas (Deutsch 1979: 301), jau *kraštutinis etnis* ar *totalinis* (pagal E. B. Haas) *nacionalizmas* (Haas 1964: 456) ženklino komunitarinių tendencijų stiprėjimą ir sudarė esmines kultūrinės žydų tapatybės segmentų įvaizdžių prielaidas. Savo ruožtu patys įvaizdžiai visuomenės akivaizdoje turėjo etiškai pateisinti tautininkų etnokultūrinę politiką, kuri pilietiškumui Lietuvoje suteikė diferencijuotą, griežtą etnocentristinį pamatą.

LITERATŪRA

Monografijos

1. Atamukas, S. 1998. *Lietuvos žydų kelias*. Vilnius: Alma Littera.
2. Berelson, B. 1952. *Content Analysis in Communication Research*. Glencoe: Free Press.
3. Biržiška, M. 1952. *Lietuvių tautos kelias į naują gyvenimą*, t. I. Los Angeles: LB fondas.
4. Dawidowich, S. L. 1961. *The Golden Tradition. Jewish Life and Thought in Eastern Europe*. Syracuse: Syracuse University Press.
5. Deutsch, K. W. 1979. *Tides Among Nations*. New York: Free Press.
6. Gilbert, M. 2000. *Never Again: A History of the Holocaust*. London.
7. Gottschalk, L. A. 1995. *Content Analysis of Verbal Behavior: New Findings and Clinical Applications*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
8. Haas, E. B. 1964. *Beyond the Nation-State. Functionalism and International Organization*. Stanford: Stanford University Press.
9. Merkelis, A. 1937. *Antano Smetonos tautinės ideologijos bruožai*. Kaunas: LTS vyr. v-ba.
10. Modras, R. 1933. *The Catholic Church and Anti-Semitism, Poland, 1933–1939. Studies in Anti-Semitism*. Jerusalem: Hebrew University Press.
11. Budd, Richard, B. W. Thorp, K. R. & Donohew, L. 1967. *Content Analysis of Communications*. New York: Macmillan.
12. Smetona, A. 1990. *Rinkiniai raštai*. Kaunas: Vaga.
13. Smith, C. P. 1992. *Motivation and Personality: Handbook of Thematic Content Analysis*. New York: Cambridge University Press.
14. Truska L., 1996. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.

Straipsniai laikraščiuose ir žurnaluose

1. Alantas, V. 1932. „Svetimų kalbų garbintojams“, *Lietuvos Aidas* 194 (1569): 5.
2. B. 1933. „Bolševizmas eina“, *Mūsų Žemė* 2: 3.
3. Dr. Germanas. 1939. „Nepagrįsti įtarinėjimai. Žydų spaudos nepagrįsti priekaištai. „Apžvalga“ nutolo nuo savo tikslo. Kiršiną ginčai“, *Lietuvos Aidas* 1 (4403): 3.
4. Ivinskis, Z. 1980. „Lietuva ir žydai istorijos šviesoje“, *Naujoji Viltis* 13: 36–71.
5. J., A. 1936. „Tautinės savigarbos!“ *Mūsų Kraštas* 30 (134): 2.
6. K., V. 1936. „Jaudinąs didvyriškumo pavyzdys“, *Lietuvos Aidas* 438 (3054): 4.

7. Km., V. 1932. „Pšez dužo“, *Lietuvos Aidas* 164 (1539): 5.

8. Kupstas, A. 1936. „Lietuviškas ir moderniškas Kauno veidas“, *Mūsų Kraštas* 30 (134): 6.

9. M. 1931. „Mano kazokai“, *Lietuvos Aidas* 16 (1391): 5.

10. Ma., N. 1932. „Lietuviai neprisideda prie komunistų“, *Lietuvos Aidas* 165 (1540): 6.

11. Statkus, N. 1998. „Ar galima etniškumo ir nacionalizmo teorijų sintezė“, *Sociologija* 2: 178–194.

12. Truska, L. 1997. „Ar 1940 m. žydai nusikalto Lietuvai?“, *Akiračiai* 7: 4.

13. V. 1934. „Vyrai, pajudinkime Lietuvą“, *Jaunoji Karta* 26 (143): 405.

14. V. 1932. „Vokiečiai ir antisemitizmas“, *Lietuvos Aidas* 83 (1458): 4.

15. Zilberis, B. 1933. „Jaunieji Lietuvos žydų literatūros rašytojai“, *Lietuvos Aidas* 158 (1830): 2.

16. Zilberis, B. 1932 a. „Kaip Lietuvos žydai gyvena Biro-Bidžane“, *Lietuvos Aidas* 72 (1447): 4.

17. Zilberis, B. 1932 b. „Kaip Lietuvos žydai gyvena Palestinoj“, *Lietuvos Aidas* 50 (1425): 4.

18. Zilberis, B. 1932 c. „Vilijampolės ir Telšių rabinų seminarijos“, *Lietuvos Aidas* 112 (1487): 4.

19. Zilberis, B. 1935. „Žydai tiki Palestinoje laimėsią“, *Lietuvos Aidas* 241 (2857): 3.

20. Žuvodra, T. 1934. „Piliečiai ar svetimšaliai? (Dėl mūsų santykių su žydais)“, *Gimtoji Žemė* 10: 3–4.

21. Ž. 1933. „Žydų klausimai“, *Lietuvos Aidas* 89 (1761): 7.

Straipsniai rinkiniuose

1. Baeck, L. 1953. „World Religion and national Religion“, in *Mordecau M. Kaplan Jubilee Volume on the Occasion of his Seventieth Birthday. English Section (The Jewish Theological seminary of America)*. New York: 32–48.

2. Levin, D. 1989. „On the Relations between the Baltic Peoples and their Jewish Neighbours Before, During and After World War II“, in *Remembering for the Future* Vol. I, D. Levin. Oxford: 172–174.

3. Liekis, Š. 1999. „Žydų gyvenimo sąlygos Lietuvoje ketvirtajame dešimtmetyje“, in *Practical Seminar-discussion. Lithuanian-Jewish Relations. Historical, Legal and Political Aspects. Shorthand Record*. Vilnius: 6–14.

Kiti šaltiniai

L. 1925. *Lietuvių Tautininkų Sąjungos įstatai ir programa*. Kaunas: Centralinis statistikos biuras.

CULTURAL IMAGE OF THE JEWISH IN LITHUANIA AND NATIONALISTS IDEOLOGY

Bernaras Ivanovas

Summary

In the beginning of the 4th decade (XX c.) in Lithuania we can see positive image on the cultural level of Lithuanian Jews in the Nationalists party's press. First of all, the aspects of this image were closely connected with ethno-nationalism and idea of cultural loyalty to Lithuanian nation, that was master of the national state. The Nationalist party at the same tries to assure the unity of Jewish community and preferred Zionist group, which main goal was to immigrate to Palestine. This group concentrates almost all positive characteristics of the positive image of Lithuanian Jews. That proves that loyal Jew for Lithuanian Nationalists party was just Zionist, the Jew who wants to leave that country. Another group, that had positive image was group of religious orthodoxies. Nationalists preferred them, because they didn't want to integrate to Lithuanian society.

At the end of the 4th decade the attitude toward Jews had changed. First of all Nationalist's propaganda

concentrated on the group of liberal Jews and on the usage of Russian language in Jewish community, but on another hand the image of Jewish communist was not very popular. Generally, all negative features were attributed to the Jews, who wanted to integrate to Lithuanian society and who wanted to take positions, that, according to the ideology of nationalists, were attributed just for Lithuanians. At the end we can say that motivation of cultural Jewish image was based on the principals of Nationalist's ideology which main goal was to create house only for Lithuanian nation. Other national minorities, according Nationalists leader and Lithuanian president A. Smetona, had only one possibility: to leave or to help for Lithuanians in creating their national house.

Keywords: *Jew, nationalism, Nationalist party, cultural loyalty.*

Itikta 2002 03 08